

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ МАГІСТРАТ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ К.РОЗУМОВСЬКОГО: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМВІДНОСИН ІЗ МІСЦЕВОЮ КОЗАЦЬКОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ

Розглядається проблема взаємовідносин Чернігівського магістрату з представниками місцевої козацької адміністрації за часів гетьманства К.Розумовського. Внутрішня суперечливість паралельного функціонування та взаємодії органів міщанської й козацької влади в місті породжувала перманентні конфлікти. Особливу увагу приділено діловодній документації міського уряду, а також рапортам, ордерам, промеморіям, наказам гетьманської канцелярії, Генеральної військової канцелярії, Чернігівської полкової управи другої половини XVIII ст., які дозволяють деталізувати головні причини конфліктних ситуацій у місті між полковою управою й магістратом. К.Розумовський і Генеральна військова канцелярія намагалися скерувати відносини між міським та козацьким урядами в раціональне русло. На основі архівних джерел з'ясовано, що у другій половині XVIII ст. вкрай загострився конфлікт між магістратом і полковою управою, який сягнув апогею за полковництва І.Божича. Документально підтверджено, що відносини між представниками обох урядів склалися таким чином, що магістрату доводилося постійно захищати й відстоювати свої права, адже полкова канцелярія повсякчас порушувала чинність приписів магдебурзького права. У Чернігові гостро стояли проблеми забезпечення продовольством і надання підвод переїжджим, які мали вирішуватися обопільно представниками козацької та міської влади, порушення монопольних прав міщан на заняття ремеслом, промислами й торгівлею, а також протекціоністська політика козацького уряду.

Ключові слова: Чернігів, магістрат, полкова управа, Генеральна військова канцелярія, рапорти, ордери, скарги.

Досліджуючи історію магдебургій періоду Гетьманщини, неминуче постає проблема взаємовідносин між державними інституціями, уособленням яких на місцях були полкові й сотенні канцелярії, та міськими урядами. Формально магістрати як органи міського самоврядування були самодостатніми установами, їх статус визначався конфірмаційними грамотами та універсалами. Утім козацька старшина зазвичай поводитися зверхньо щодо магістратів, порушуючи їх самостійність та вимагаючи від них повного підпорядкування. Двовладдя в містах зумовлювало конфліктні ситуації, апогей яких припав на другу половину XVIII ст.

Теза відомого дослідника магдебургій на терені Лівобережної України Д.Багалія про те, що головна суть протистояння між представниками козацького й міського урядів – економічні інтереси обох угруповань, стала певною

аксіомою¹. Подібні висновки містять розвідки В.Авсеєнка, І.Теличенка, В.Пічети, Г.Максимовича, які досліджували «накази» містян депутатам Законодавчої комісії 1767 р., а також П.Клименка². Історіографічний огляд історії українських міст, які мали магдебурзьке право, уже неодноразово ставав предметом наукових студій³. Водночас вітчизняна історіографія історії магдебургій Гетьманщини представлена в окремих працях⁴. Ураховуючи особливості політичного та адміністративно-територіального устрою Української козацької держави, проблема взаємовідносин між представниками міщанських та козацьких установ потребує подальшого студіювання з урахуванням локальних особливостей.

Упродовж другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Чернігівський магістрат отримав цілу низку гетьманських універсалів, які свідчили про напружені стосунки з місцевою полковою канцелярією. Внутрішня суперечливість паралельного функціонування та взаємодії міщанської й козацької влади в місті породжували перманентні конфлікти⁵.

За гетьманування К.Розумовського Чернігівський магістрат отримав чимало ордерів, промеморій тощо, однак жодної конфірмації або оборонного універсалу надано більше не було. Численна діловодна документація установи, а також рапорти, ордери, промеморії, накази канцелярії гетьмана К.Розумовського, Генеральної військової канцелярії, Чернігівської полкової управи другої половини XVIII ст. дають змогу деталізувати головні причини конфліктних ситуацій у місті між полковою управою та магістратом.

¹ Багалей Д. Магдебургское право в Левобережной Малороссии // Журнал министерства народного просвещения. – 1892. – №3. – С.1–56; *Его же*. Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии // Труды Десятого археологического съезда в Риге. – Т.1. – Москва, 1899. – С.245–255; *Его же*. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах XVII–XVIII вв. // Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского. – Петроград, 1917. – С.627–636; Багалей Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Ч.2. – Л., 1904. – С.386–442.

² Авсеєнко В. Малороссия в 1767 г.: Эпизод из истории XVIII ст. – К., 1864. – 152 с.; Теличенко И.В. Словесные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1890. – №9. – С.161–191; Пичета В. Наказы украинских городов в 1767 г. // Украинская жизнь. – 1915. – №10. – С.43–54; №11/12. – С.77–100; Максимович Г.А. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную комиссию 1767 г. – Ч.1. – Нежин, 1917. – 334 с.; Клименко П. Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654–1765 // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. – Кн.7/8. – К., 1926. – С.1–36.

³ Див.: Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) – Л., 2002. – 255 с.; *Йї ж.* Штрихи до сучасної української історіографії історії міст на магдебурзькому праві в Україні // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.21. – К., 2011. – С.124–165; Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. – Л., 2008. – 406 с.

⁴ Див.: Кононенко В. Міське самоврядування і козацька адміністрація у Гетьманщині XVII – початку XVIII ст.: джерела, історіографія, міждисциплінарні перспективи дослідження // Міждисциплінарні гуманітарні студії: серія «Історичні науки». – Вип.3. – К., 2017. – С.117–131; Доманова Г. Магдебургії Чернігово-Сіверщини: історіографічний аспект // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. – Вип.145. – Чернігів, 2017. – С.102–113.

⁵ Доманова Г. Взаємовідносини Чернігівського магістрату з гетьманським урядом та місцевою козацькою адміністрацією у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. // Батурицькі читання, 2007: Мат. наук. конф. «Козацька старшина кінця XVII – першої половини XVIII ст.», присвяченої 335-й річниці з дня народження Пилипа Орлика (31 травня – 1 червня 2007 р., Батурин). – Ніжин, 2007. – С.84–90.

Загострення взаємин відбулося внаслідок руйнівної пожежі 1750 р. Крім численних збитків, яких зазнало місто, на міську владу було покладено цілковиту відповідальність за організацію протипожежної охорони⁶. Справа була передана до Генерального військового суду, а напруга у стосунках між магістратом і полковою канцелярією сягла апогею.

К.Розумовський і Генеральна військова канцелярія намагалися скерувати відносини між міським та козацьким урядами в раціональне русло. Посилаючись на численні магістратські скарги, ордером останньої від 30 червня 1753 р. за підписом гетьмана було наказано

«магистратам или в полковых, или сотенных городах находящихся, в ведении и команде полковых канцелярий кроме рядов и общественных повинностей и суда по земским быть не следует, ежели же по каким делам, как то до сбора конси- стентов и других дач, надлежащим полковым канцеляриям с магистратами иметь сношения».

Міському та козацькому урядам було запропоновано вести листування за формою «партикулярних» листів, водночас магістратська старшина на чолі з війтом «полковнику и полковой старшине должны отдавать надлежащее почтение»⁷. У жовтні 1753 р. Чернігівська полкова управа отримала ордер К.Розумовського «О небытии магистратам в ведении и команде полковых канцелярий», копію якого було відправлено до магістрату⁸. Тим самим роком датовано витяг зі скарги Чернігівського магістрату на ім'я гетьмана, в якій йшлося про переслідування з боку місцевого полковника І.Божича, котрий, «злобствуя на магистрат за то, что последний подсудственными своими в команде его, господина полковника, не состоит»⁹. Ордером Генеральної військової канцелярії від 5 серпня 1758 р. було наказано, щоб полкова канцелярія не ставилася до магістрату як до підвідомчої установи, а за необхідності зверталася до війта та інших міських урядників «в силе ясновельможных ордеров формою партикулярных писем [...], наблюдая при том благопристойности»¹⁰. Чернігівські магістрат та полкова канцелярія були зобов'язані відповідати на ордери Генеральної військової канцелярії рапортами про їх одержання й виконання¹¹.

Між обома урядами постійно велося ділове листування. Про це свідчать документи як магістратського, так і архівів полкової та Генеральної військової канцелярій. Численні гетьманські ордери й розпорядження відправлялися переважно з останньої до полкової, а звітди вже потрапляли в магістрат. Наприклад, за наказом К.Розумовського військова канцелярія

⁶ Див.: Доманова Г. Діяльність Чернігівського магістрату в сфері благоустрою міста // Сіверянський літопис. – 2010. – №1. – С.9–15.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.108. – Оп.2. – Спр.321. – Арк.3–3 зв.

⁸ Там само. – Ф.108. – Оп.2. – Спр.321. – Арк.2–2 зв.; Ф.1673. – Оп.2. – Спр.29. – Арк.56.

⁹ Кулиш П. Записки о Южной Руси. – Санкт-Петербург, 1857. – С.350–351.

¹⁰ ЦДІАК України. – Ф.108. – Оп.2. – Спр.321. – Арк.6–6 зв.

¹¹ Там само. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.13118. – Арк.1–6.

22 березня 1753 р. надіслала до полкової ордер про те, що міський уряд має «предписанному» лікарю Узнанському надати відповідну квартиру. Ордер було передано до магістрату¹². У лютому 1754 р. там отримали листа з полкової канцелярії, в якому зазначалося, що відповідно до гетьманського ордера магістрат має надати полковій канцелярії «обстоятельную о имеющихся магистратских землях и других угодиях справку». Отримавши цього листа, міські урядники відправили «представление» до адресата, яким повідомляли, що необхідні «справки» уже відправлено¹³. 1757 р. до магістрату й полкової канцелярії надійшов ордер К.Розумовського «Об устройстве крамных лавок в городе Чернигове». Ішлося про те, що остання разом із магістратськими урядниками мала «учинить точное определение», де саме треба будувати торговельні крамниці – «на старых или новых местах», що було пов'язано з наслідками пожежі 1750 р.¹⁴

До магістрату з полкової канцелярії надходили також численні ордери розпорядчого характеру. Так, навесні 1752 р. Чернігівська полкова канцелярія зобов'язала міський уряд провести ремонтні роботи на шляху Чернігів – Ніжин у зв'язку з очікуваним приїздом гетьмана К.Розумовського до їхнього міста. Відповідальність за це було покладено на райців М.Широгородського та Г.Лопату¹⁵.

На початку 1754 р. полкова канцелярія вимагала від магістрату надання підвід для перевезення колодників, яких Городнянське сотенне правління направило до Чернігівського секвестру, звідки їх належало доставити до Глухова¹⁶. Міська влада відмовила, зазначивши, що «без особливо-го Генеральной войсковой канцелярии ордера» виконувати розпорядження не буде. Відтак полкова канцелярія відправила до Генеральної військової канцелярії скаргу¹⁷. Остання таки зобов'язала міських урядників надати підводи для відправки колодників «до указанных мест, куда отсыласть будет велено». Магістрат оскаржив це рішення, зазначивши, що міщани ніколи раніше такого не робили, а полкова управа постійно «убеждает письменно и словесно» надавати магістратських коней для її потреб.

Доволі поширеною була практика примусової відправки міщан – ремісників і майстрів – до маєтків можновладців. Упродовж 1760 р. магістрат зобов'язаний був відправляти майстрів, зокрема, до с. Деревини на цегляні заводи К.Розумовського¹⁸. Усі витрати, пов'язані з прибуттям працівників, заробітною платнею, харчами лягали на міський уряд¹⁹. Подібні факти, очевидно, і спонукали чернігівських міщан скаржитися в 1767 р. на зловживання з боку можновладців:

¹² Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.29. – Арк.27.

¹³ Там само. – Ф.108. – Оп.2. – Спр.327. – Арк.4а, 14.

¹⁴ Там само. – Спр.461. – Арк.1а – 2.

¹⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф.204. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.9–9 зв.

¹⁶ ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.12661. – Арк.1–6.

¹⁷ Там само. – Спр.12660. – Арк.1–2; Спр.12661. – Арк.1–1 зв.

¹⁸ Там само. – Ф.1673. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.1–39.

¹⁹ Там само. – Арк.4–4 зв.

«И в мирное время здешние граждане не имели по силе жалованных грамот должной свободы, но непрестанно угнетаемы и утесняемы были высылкою в деревенские *по бытности гетмана* (курсив мій – Г.Д.) смальчужные и поташные заводы мещан и разных мастеровых людей по немалому числу чрез несколько год непрестанно для рубки и клеймования мачтового дерева, выстачением материалов и инструментов, высылкою в Батури на разные работы и в Козелец для возки колод, чрез что с города Чернигова к большому опустению разные мастеровые люди посходили»²⁰.

Упродовж 1740–1760-х рр. магістрат зафіксував численні зловживання з боку полковника І.Божича та місцевої козацької старшини. Було навіть складено опис скарг «по иску магистрата Черниговского на полковника черниговского Божича и старшину полковую, за поддержание им и старшиной полковой под караулом разных магистратских урядников и мещан»²¹. Передусім полковник допускав протиправні дії стосовно магістратського керівництва. У червні 1750 р. бурмистер С.Крутень подав гетьманові скаргу на І.Божича та полкову старшину «за содержание его с немалым утеснением под караулом»²², а наступного року було зафіксовано протиправні арешти міських урядників²³. В одній зі скарг, зокрема, зазначалося, що

«1749 сентября против 24 числа ночью з магистратового села Петрушина войта Тимофея Иванова присланными от себе многими людьми взял насильно, якобы за побой хорунжего сотни Ройской Стефана Шихуцкого, привез в Чернигов и посадил под караул, и тамо под караулом против челобитья объявленного хорунжего в воскресний день допрашивано, и того дня то дело судными речами произведя, посадили его, войта, в тюрьму между невольниками, а от туда на четвертый день выведши, объявляя ему, войту, определение..., сложивши его одежду, били публично пред старшиною полковою плетьюми, что он потом сам с земли встать не мог, крайне изувечен; також райцу Никиту Инспекторенко он, полковник, сыскав в свой дом, без вины велел бить его плетьюми, почему и бито ... на улице публично. А минувшего мая 14 дня 1750 р. магистратового слугу, Лукяна Симонтовского, з другим магистратовым служителем, не по команде его полковничей, взяв и осадив между колодничи, содержал чрез многое время в секвестры весьма напрасно»²⁴.

Того ж таки 1751 р. на ім'я К.Розумовського надійшла ще одна скарга на І.Божича – «за разные причинения магистрату и подведомственным магистратским обид и притеснения»²⁵. У сімнадцяти пунктах було викладено провини цього чернігівського урядника, а наприкінці зазначалося, що

²⁰ Наказ от жителей г. Чернигова // Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.144. – Санкт-Петербург, 1914. – С.123.

²¹ ЦДІАК України. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.6. – Арк.1–6.

²² Там само. – Арк.53.

²³ Там само. – Арк.56–57; Ф.269. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.1–5.

²⁴ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.6. – Арк.57.

²⁵ Там само. – Арк.10–27; Ф.269. – Оп.1. – Спр.60. – Арк.1–4.

«того ради вашей ясно вельможности с глубочайшим упокорением нашим просим в силу всем высокомонаршим грамотам, пожалованных магистрату Черниговскому на все права [...] подтверждения, чтобы старшина не чинила обид и утиснений [...], и о всем вышеписанном милостиво просим рассмотрения и определения, дабы нижайшие чрез показанное утеснение обидимы не были»²⁶.

І.Божича та козацьку старшину звинувачували у взятті під протекцію «людей, которые живут в городе Чернигове в дворах приезжих разного звания [...], а те люди должны бути в ведомстве магистратовом». Крім того, полковник вимагав від магістрату надавати помешкання для військовиків, захищаючи тим самим «другого разного звания людей», намагався підпорядкувати собі цехових ремісників, дозволяв займатися промислами «разного звания людям не ведомства магистрата, яко то отставные солдаты та солдатские жены, казаки, казачие подсосудки и другие». І.Божич притягував до козацьких судів міщан та посполитих, оминаючи магістратський суд. Між іншим, у скарзі було зазначено, що він змушував ремісників працювати на нього безкоштовно («а других мещан под свой караул нахально забирает и бьет весьма напрасно»)²⁷.

У 1750-х рр. чернігівські міщани, перебуваючи у великій скруті, часом намагалися розпродати своє майно з метою уникнення сплати податків. У промеморії К.Розумовського від 27 липня 1751 р. наголошувалося на тому, що представники козацької старшини протиправно видавали міщанам та їхнім підсудкам «свои охранительные листы»²⁸. Гетьман засудив подібну практику й наказав штрафувати тих, хто брав під свою протекцію підвідомчих магістратові осіб, «и впредь таких самовольных поступков чинить не допускать, опасаясь ответа и штрафа»²⁹. Чернігівський магістрат відправив гетьманові списки тих, хто уникав сплати міських податків і шукав захисту з боку козацької старшини³⁰.

У вересні 1753 р. міські урядники скаржилися до Генеральної військової канцелярії, звинувачуючи І.Божича в незаконних діях щодо надання підвід російським військовикам. Як було зазначено у документі, у серпні того ж року за розпорядженням полкової канцелярії магістрат надав підводи для «господ камер-юнкеров, следовавших в Москву»³¹. Водночас за наказом полковника було здійснено напад на магістратську будівлю:

«Произломав ворота, те заготовленние по силе же его полковничей инструкции лошади иные побрали, а другие поразгоняли; а после того неудоволясь, он, господин полковник, тем причинением дому магистратовому гвалтом, в единую народу обиду велел в городе, веджающим никого из города

²⁶ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.6. – Арк.26 зв. – 27.

²⁷ Там само. – Спр.26. – Арк.25.

²⁸ Там само. – Спр.17. – Арк.3–3 зв.

²⁹ Там само. – Арк.3, 8.

³⁰ Там само. – Арк.11.

³¹ Там само. – Спр.6. – Арк.100.

з лошадьми не випущать, почему многих людей, а при том и магистратовых лошадей так на корм, яко и до води з города не выпущано»³².

Упродовж 1751–1759 рр. магістрат неодноразово порушував питання про розквартирування військ³³. У серпні 1758 р. Генеральна військова канцелярія наказала, щоб

«для безобидного и уравнильного как мещанских, так и подчиненных полковой канцелярии домов, отводя в квартиры, определить от полковой канцелярии нарочного квартемира, который должен будет за согласием общим с определенным от магистрата Черниговского квартемиром [...], как полковой канцелярии ведомства, так и магистратового дома отводя в квартиры кому надлежит с таким уравнильством, чтоб единым предложением в городе Чернигове живущим, кроме таких домов, кои за силу указов от постоев свободно бить должнь»³⁴.

Керуючись гетьманським ордером, магістрат відразу призначив райцю М.Свислоцького відповідальним за відведення квартир під військові постой.

Одна зі скарг засвідчила тривалі суперечки між обома урядами з приводу міської землі. Як стверджував магістрат, після пожежі 1718 р. чернігівський полковник П.Полуботок «устроил был за тогдашнее опустение» на міській території «две каморы деревянные»³⁵. Згодом його наступники М.Богданов, В.Ізмайлов та І.Божич на цій землі «изсыпали домовую свою». Після пожежі 1750 р. останній «свавільно» збудував на вказаному місці шинок для продажу спиртних напоїв, хоча магістрат збирався звести тут гостинний двір, «как в оних магистрату данних крепостях повелевается». Крім того, І.Божич розпорядився перегородити («загородил и тем утесняет в обиду нашу напрасно») головну магістратську дорогу, «до замку идущую, на которой дороге издревле в торги торговые люди с разными продажными вещами возами становятся»³⁶. Скаргу розглянув Генеральний військовий суд за присутності представників міського правління та полкової канцелярії. Цікаво, що інтереси чернігівського самоврядування перед судом і гетьманом представляв та захищав не службовець магістрату, а спеціальний «поверенный» – козак З.Котляревський. Було зазначено, що

«за причинение нам нижайшим от полковника Ивана Божича обидь [...], за крайним нашим убожеством и за другими нуждами нашими самим было бить челом невозможно, чего ради [...] и по тому нашему иску поставлено от него, войта черниговского Козьмы Каневского, поверенной казак сотни Сенчанской Захария Котляревского, котрому поверяем, и что он, Котляревский, учинит, мы прекословить в том не будем»³⁷.

³² Там само. – Арк.100–100 зв.; Ф.51. – Оп.3. – Спр.11 609. – Арк.1–2.

³³ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.1–4; Ф.269. – Оп.1. – Спр.360. – Арк.1–4; Спр.970. – Арк.1–6.

³⁴ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.4.

³⁵ Там само. – Спр.6. – Арк.55.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. – Арк.71–72.

Гетьман засудив дії І.Божича й у листопаді 1751 р. видав ордер, яким застеріг його та козацьку старшину від подібних учинків³⁸. Проте вже в липні наступного року Чернігівський магістрат знову клопотався про те, що його скарги, незважаючи на домагання повіреного, не розбиралися³⁹.

У 1756 р. райці І.Бардадим, І.Макотрик, Я.Белявський, М.Широгородський та М.Рак скаржилися на полковника І.Божича, який заборонив їм ловити рибу в міських озерах:

«Ездили сего мая 16 дня 756 году мы к магистратским озерам, а именно к Галицу, Кривому и Глушцу для започивания оных озер [...], и в тот же раз, неведомо с какой причины, прибежало туда многое число солдат и взяли нас оные солдаты под караул, где мы под караулом и содержались, а потом призвал нас полковник Божич пред себе и спрашивал нас, кто нам повелел те озера котить (?); ответили, что велено з магистрату, яко магистратовые, то оный Божич розсердясь, бранил нас всякими непотребными словами и сказывал нам тех магистратских озер не котить (?) и рыбы в них не ловить, велел нам прочь от них отойти»⁴⁰.

Понад сімдесят років тривала боротьба між магістратом і полковою старшиною за міські луки. У 1753 р. чернігівські урядники просили вїйта К.Каневського «искать своими деньгами и приложить в том своего особливо-го труда, чтоб конечно оной луг с хутором выискать»⁴¹. Того ж таки року магістратська старшина відправила до Генерального військового суду рапорт, в якому зазначалося, що в 1690 р. міський луг було надано «к прокормлению государевых лошадей», а згодом він опинився у власності чернігівського полковника,

«и от того времени, как прежде бывшие полковники и коменданты, яко то Богданов, Измайлов, без всякой им отдачи точно по комендантству тем лугом меским завладели неправильно, так и нынешний господин полковник и комендант по комендантству же владеет и користуется неправильно и напрасно, на котором лугу и хутор устроил, где разный скот содержится и сена немало накашивается, и потому яко оно-го лугу иском до магистрату вести подлежит, дабы оной и вовсе утратиться не мог, яко и так за не иском тому прошло уже время немалое»⁴².

І.Божич у 1757 р. відправив ордер до Генеральної військової канцелярії, в якому зазначив, що буцімто сіножать за річками Десною та Прорвою «с построенным на ней футором есть ранговая, владельческая»⁴³. Зрештою справу було передано до Малоросійської колегії, яка у серпні 1765 р. винесла вердикт про повернення місту цієї земельної ділянки⁴⁴.

³⁸ Там само. – Арк.63–64; Ф.269. – Оп.1. – Спр.4311. – Арк.4–8.

³⁹ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.6. – Арк.94–94 зв.

⁴⁰ Там само. – Арк.126.

⁴¹ Там само. – Арк.104.

⁴² Там само.

⁴³ Там само. – Арк.129–140.

⁴⁴ Там само. – Арк.144–146.

Скарги на І.Божича надходили до магістрату й від ремісників. Так, кравець І.Мазилів «сказал в магистрат, что паробок его Костя Стефанов работал у полковника два дня сего ноября восьмого и девятого дней, а работали де двое зайцовых хутры подшили девкам без платежа». Кравець Ф.Перевузниченко також зазначив, що працював на І.Божича разом з іншим майстром, «чинили одежду, зробил две хутри зайцевых з другими мастеровими», але грошей за це не отримав. Швець М.Товпига скаржився, що «в великий пост сего году пришли к нему, Товпигу, два казака из солдатом в дом из младшим шевским Алексеем Негодиным и, взяв его в дом полковничой на работу, где он, Товпига, работал два дня, и за ту работу ему ничего не заплачено»⁴⁵. У 1752 р. до магістрату надійшла скарга від цехмістра різницького цеху Г.Лопати з проханням звільнити їхній «братський» двір від постою, де за наказом чернігівського полковника мешкав городовий отаман В.Шоптій⁴⁶.

Порушення давніх привілеїв спричинив і відомий універсал гетьмана К.Розумовського від 6 липня 1761 р., який заборонив міщанам займатися ґуральництвом «и шинковать напоем домовым и иностранным»⁴⁷. Правовий акт, зокрема, застерігав:

«Во всех малороссийских маетностях, как наших урядовых гетманских и собственных, так духовных и мирских владениях, имеют только винокурни самим владельцам и казакам, которые свои грунты и лесные угодия имеют, а попам, купечеству и всему посполитому народу накрепко всем запрещается винокурение и шинкование имеют, но первые должны содержание свое иметь от парадии, другие промыслы для своего пропитания от купечества, а последние от земледелия и скотоводства»⁴⁸.

Заборона викликала обурення серед населення міста та появу численних скарг. Чернігівський сотник П.Посудевський рапортував до полкової канцелярії про те, що міщани «во исполнение того универсала ни каковых подписов не дали и производимого ими винокурения не оставили, но все де оные производят, называя себе шляхетством и изчисляясь з владельцами»⁴⁹. 9 серпня 1761 р. Чернігівський магістрат надіслав лист до полкової канцелярії такого змісту:

«Мы, ниже подписавшиеся, дали сию нашу в магистрат Черниговский подписку в том, что высокоповелительный [...] универсал о учреждении в Малой России винному курению, постановления июля 6 дня состоявшийся и с полковой Черниговской канцелярии того же июля 21 дня при письме копию присланный, в оном магистрате слушали, и по оному надлежащее исполнение чинить должны, а при том имеем

⁴⁵ Там само. – Арк.127–128 зв.

⁴⁶ Там само. – Арк.69.

⁴⁷ Там само. – Ф.108. – Оп.2. – Спр.624; Спр.630; Спр.1824; Ф.269. – Оп.1. – Спр.3800.

⁴⁸ Там само. – Ф.108. – Оп.2. – Спр.624. – Арк.2 зв.

⁴⁹ Там само. – Спр.630. – Арк.1а.

мы о дозволенни нам того винного курения и шинкования со всем здешним мещанством в силе жалованных в магистрат Черниговский высокомонарших грамот и поданных королевских привилегиев искать у его ясно вельможности высокомилостивого разсмотрения и определения, в чем и подписываемся»⁵⁰.

Крім магістратської старшини та міщан клопотання підписали війти магістратських сіл. Це зумовило появу на прохання полковника І.Божича 14 серпня 1761 р. гетьманського ордера, яким наказувалося «ежели до ныне помянутые мещане черниговские вино курить не перестали, то приказать во всех оных Черниговского магистрату урядников и мещан котлы, ведра та и шинки иметь запретить, поступая во всем по силе того нашего универсала»⁵¹. Однак ремствування не вщухали, тож 2 жовтня того року К.Розумовський видав ордер, яким скасувався попередній універсал у частині, що торкалася гуральництва міщан:

«онье мещански урядники и сами мещане по запрещении им того винокурения и шинкования никакого попечения к заведению полезных себе купеческих промыслов не имеют, и много поданными нам от всех почти городов доношениями просят о дозволении им по прежнему винокурения и шинкования представляя, что он без того в снабдении и пропитании своем крайнюю дознают нужду [...], того ради покуда особенное наше о их купеческих промыслах учреждение воспоследует, дозволяем ныне как в городах, где есть магистраты, так и в других свободных войсковых городах и местечках, шинкование горелкою и другими напитками по прежнему иметь до воследования о том точного постановления»⁵².

Право виготовляти горілку міщанам було повернуто, але надалі, у зв'язку з постійним зростанням цін на зерно, уживалися заходи щодо обмеження винокуріння. Так, у лютому 1765 р. П.Румянцев наказав Чернігівській полковій канцелярії дотримуватися гетьманського універсалу 1761 р., оскільки «продажа хлеба час от часу дороже бывает»⁵³.

Заради справедливості слід зазначити, що крім власне міщанських скарг до Генеральної військової канцелярії, а також на ім'я гетьмана надходили скарги на міських урядників і від представників козацької старшини. Зокрема впродовж 1759–1764 рр. канцелярія розглядала справу «о завладении в городе Чернигове мещанами тамошними магистратскими, урядниками разных казачьих дворов»⁵⁴. Полковник І.Божич скаржився, що магістратом на «казачие и значковых товарищей дворы и грунта чинятся конфирмации [...], черниговских казаков привлекиши в цехи, насильно

⁵⁰ Там само. – Спр.624. – Арк.38.

⁵¹ Там само. – Спр.630. – Арк.2 зв.

⁵² Там само. – Спр.624. – Арк.7–8.

⁵³ Там само. – Спр.630. – Арк.3а – 5.

⁵⁴ Там само. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.16086.

оними владеют». Міський уряд спростував звинувачення, указавши, що козацькими землями він не володіє, а

«черниговских казаков в цехи насильно никогда не при-
влекал и оними не владел и не владеет, и с них, казаков,
никаких на нужды магистратские цеховые партикулярные
деньги не собирал и не собирает, и как показано Посудев-
ским (полковий сотник – Г.Д.), ни в тюрьмах, ни в погребях
не сидят»⁵⁵.

Магістрат підкреслював, що «все, что по злобе сотника представлено неправдоподобно, кои никогда от магистрата не бывало». Було створено слідчу комісію, до складу якої, зокрема, увійшов бунчуковий товариш К.Лизогуб. Саме на його вимогу городовий отаман Г.Плохута подав список міщан, які начебто заволоділи козацькими землями⁵⁶. Утім остаточне рішення Генерального військового суду з цього питання невідоме.

Водночас Чернігівська полкова канцелярія звинуватила магістрат у захопленні козацьких дворів у с. Петрушині («завладении якобы разными магистратскими петрушинскими поданными казачих дворов, грунтов и прочих угодий»)⁵⁷. У січні 1760 р. Генеральна військова канцелярія повідомила про це магістрат і зазначила, що «мужики города Чернигова в селе Петрушине на казачих плячах живут и грунтами казачими в отмену казачим указам владеют, а с оных же грунтов казачих чрез то мужичье владение служба казачья не происходит»⁵⁸. Чернігівський вїйт Н.Шарий спростував звинувачення і зауважив, що село здавна належало магістрату. Водночас він наказав петрушинському вїйту І.Харитонову заборонити посполитим «добра нашего владельческие ими владения сеножати, гаи, срубы, поля пахотные [...] под разные владения и казакам тамошним в продажу и в замен» надавати, «как тот поданный магистрата Игнат Тушман завел в продажу казаку Семену Левоненку три гаи»⁵⁹.

Отже протистояння між органами міщанської та козацької влади виникло щодо цехів, які юридично й організаційно були підпорядковані магістратам, а також на ґрунті забезпечення продовольством і підводами переїжджих та військовиків. Козаки займалися виробництвом та продажем горілки, торгівлею, що теж призводило до непорозумінь із містом. Негаразди у взаєминах було спричинено і протекціоністською політикою козацької влади. Численні магістратські скарги стали яскравим свідченням цього. Намагання гетьманського уряду спонукати магістрат і полкову канцелярію до конструктивного співробітництва не давали довготривалого позитивного результату. Причини протистояння виявилися настільки глибокими, що звичайними методами врегулювати ситуацію виявилось неможливим.

⁵⁵ Там само. – Арк.2 зв. – 3.

⁵⁶ Там само. – Арк.4, 9–11.

⁵⁷ Там само. – Ф.1673. – Оп.2. – Спр.40. – Арк.1.

⁵⁸ Там само. – Арк.2.

⁵⁹ Там само. – Арк.12.

Негативний загалом досвід співіснування у Чернігові станових за своєю природою міщанської та козацької управ наочно продемонстрував соціальну незбалансованість державної системи Гетьманщини, що неминуче підважувало її підмурки й послаблювало позиції в напруженому політичному протистоянні з сусідами. На прикладі Чернігова стає очевидним той факт, що спроби гетьманського уряду врегулювати стосунки між міщанською та козацькою спільнотами виявилися недостатньо ефективними.

REFERENCES

1. Domanova, H. (2007). Vzaïemovidnosyny Chernihivs'koho magistratu z het'mans'kym uriadom ta mistsevoiu kozats'koïu administratsieiu u druii polovyni XVII – pershii polovyni XVIII st. *Baturyns'ki chytannia, 2007*, 84–90. Nizhyn. [in Ukrainian].
2. Domanova, H. (2010). Diial'nist' Chernihivts'koho magistratu v sferi blahoustroiu mista. *Siverians'ki litopys, 1*, 9–15. Chernihiv. [in Ukrainian].
3. Domanova, H. (2017). Magdeburhii Chernihovo-Sivershchyny: istoriohrafichnyi aspect. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnogo universytetu im. T.H.Shevchenka, (145)*, 102–113. Chernihiv. [in Ukrainian].
4. Hoshko, T. (2002). *Narys z istorii magdeburz'kogo prava v Ukraini (XIV – pochatok XVII st.)*. Lviv. [in Ukrainian].
5. Hoshko, T. (2011). Shtrykhy do suchasnoi istoriografii istorii mist na magdeburz'komu pravi v Ukraini. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini, (21)*, 124–165. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Klymenko, P. (1926). Misto i terytorii na Ukraini za Het'manshchyny 1654–1765. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu Vseukrains'koi Akademii nauk, 7/8*, 1–36. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kobyletskyi, M. (2008). *Magdeburz'ke pravo v Ukraini (XIV – persha polovyna XIX st.)*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Kononenko, V. (2017). Mis'ke samovriaduvannia i kozats'ka administratsiia u Het'manshchyny XVII – pochatku XVIII st.: dzherela, istoriohrafia, mizhdystsyplinarni perspektyvy doslidzhennia. *Mizhdystsyplinarni humanitarni studii. Seriia: istorychni nauky, (3)*, 117–131. Kyiv. [in Ukrainian].

HANNA DOMANOVA

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Department of World History,
T.Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(Chernihiv, Ukraine), an_and_g@ukr.net

CHERNIHIV MAGISTRATE DURING OF HETMAN K.ROZUMOVSKYI: PROBLEM OF THE RELATIONSHIP WITH THE LOCAL COSSACK ADMINISTRATION

The article deals with the problem of relationship of Chernihiv magistrate with the local administration in times of Hetman K.Rozumovskyi. Inner contradiction of parallel functioning and interaction between bourgeois bodies of government and Cossack city administration in the city continued permanent conflicts. Particular attention is paid to a record keeping of the city government and also reports, orders, promemories, orders of the chancery of Hetman K.Rozumovskyi, General Military Chancery and Chernihiv regimental administration in the second half of

the 18 century, which give the opportunity to detail the main causes of the conflict between the government and officials of the magistrate. K.Rozumovskyi and General Military Chancery made attempts to manage relationship between the magistrate and Cossack power into the right direction. On the basis of archive resources it was revealed, in the second half of the 18 century conflict between the magistrate and the regimental administration extremely aggravated, which reached its climax for I.Bozhych. It is proved with documents that relationships between representatives of both governments were formed so that the magistrate had to constantly defend their rights as regimental chancery frequently broke current articles of Magdeburg law. The problems of provision and cart for travelers supplies which had to be solved together by Cossack and municipal power acutely occurred in the city. Also, there were the problems of violation of monopoly rights of bourgeois for doing crafts and trades as well as protectionist policy of Cossack administration.

Keywords: Chernihiv, magistrate, regimental administration, General Military Chancery, reports, orders, complaints.